

HENRI DE PAGE
EEN MAN IN DE SCHADUW VAN ZIJN WERK
(5 november 1894 - 27 augustus 1969)

door

D. HEIRBAUT
Gent

1. Henri De Page is zonder enige twijfel dé Belgische jurist van de twintigste eeuw. Nog steeds is het meest gezaghebbende werk in het Belgisch recht zijn magistrale *Traité élémentaire de droit civil belge*. Zo bekend als dit werk is, zo onbekend is de schrijver ervan. Die anonimiteit was wel degelijk gewild. In 1964 wouden een aantal collega's hem eren door een huldeboek te publiceren. De Page verzettede zich daartegen met hand en tand, al was het maar omdat de overhandiging van het boek zou gebeurd zijn tijdens een feestelijke plechtigheid. Het gevolg van deze bescheiden teruggetrokkenheid is dat De Page als persoon moeilijk vatbaar is en dat de weinige biografische nota's over hem elkaar soms tegenspreken(1).

2. De Page werd op 5 november 1894 in Brussel geboren uit een vooraanstaande familie. In 1914 onderbrak hij zijn studies in de rechten aan de Université Libre de Bruxelles om als vrijwilliger te gaan vechten aan het front. Daardoor kon hij pas in 1919 zijn diploma van doctor in de rechten behalen. Enige jaren later, in 1922, werd hij benoemd tot substituut van de procureur des Konings te Brussel. Zijn vrije tijd besteedde hij aan wetenschappelijk onderzoek en het resultaat daarvan was zijn eerste boek: *De l'interprétation des lois* (1925). Dit werk bezorgde hem de prijs Edmond Picard en een benoeming als *chargé*

(1) Het volgende voorbeeld kan dit illustreren. De Page werd na zijn studies substituut van de procureur des Konings te Brussel. Volgende data worden daarvoor gegeven: 1919 (door Dabin en door Vander Elst), 1922 (door Rigaux) en 1926 (door Van Ommeslaghe en door het personeelsdossier van De Page in de archieven van de ULB (Brussel, archief ULB, H12, DEPAGE * H1)). Rigaux heeft het bij het rechte eind, zoals blijkt uit het personeelsdossier van De Page op het Ministerie van Justitie (Brussel, Ministerie van Justitie, Dienst personeelszaken magistratuur, 31524). Dat hoeft echter niet te betekenen dat hij altijd gelijk heeft. Zo laat hij De Page een dag later geboren worden dan alle andere auteurs (die daarin steun krijgen van: *Who's who in Belgium*, Brussel, *Les éditions biographiques*, 1962, 293). Gezien het tijdsgebrek konden — jammer genoeg — niet alle gegevens nagegaan worden. Bovendien laat het beknopte karakter van deze nota niet toe een verdere verantwoording te geven van de verstrekte gegevens in een voetnotenapparaat.

de cours aan zijn *alma mater* in 1926. In die hoedanigheid diende hij in te staan voor een cursus zakenrecht. Zijn belangstelling ging echter meer uit naar de rechtsfilosofie. Hij werd daarom ook lesgever voor de cursus natuurrecht. Om gezondheidsredenen moest hij echter in 1928 zijn ontslag indienen. Hij bleef evenwel magistraat en werd in 1929 rechter in de Rechtbank van Eerste Aanleg te Brussel. Ondanks zijn zwakke gezondheid en zijn werk als rechter bleef hij verder publiceren. In 1930 verscheen *Les actions complexes* en een jaar later was het de beurt aan *A propos du gouvernement des juges*. In 1933 tenslotte kwam het eerste deel van zijn *Traité* op de markt en keerde hij terug naar de universiteit met een aanstelling als buitengewoon hoogleraar voor de cursus rechtsfilosofie. De wetenschap kreeg al vlug de voorrang op de praktijk. Hoewel hij nog maar twee jaar eerder vice-voorzitter van de Rechtbank van Eerste Aanleg geworden was, verliet De Page de magistratuur in 1936 om voltijds aan de universiteit te gaan werken als hoogleraar voor de leerstoel Grondige studie van vraagstukken van burgerlijk recht. In datzelfde jaar verscheen nog zijn *L'idée de droit naturel*, maar voortaan bestond zijn leven toch hoofdzakelijk uit het doceren en het verder uitbouwen van zijn *Traité*. Zijn leeropdracht werd in 1937 nog uitgebreid met verbintenissenrecht en in 1952 met rechtsvergelijking, maar buiten het *Traité* verschenen slechts een beperkt aantal „kleinere” publicaties, zoals *Droit naturel et positivisme juridique* (1939) of *Le problème de la lésion des contrats* (1946).

3. Als lesgever en als auteur werd De Page gehinderd door zijn zwakke gezondheid. In 1937 moest René Dekkers hem voor een deel van zijn leeropdracht vervangen. Dekkers werd op nog een tweede manier een alter ego van De Page. Hij zou hem vanaf 1939 ook bijstaan in het schrijven van het *Traité*. Het succes daarvan leidde ondertussen tot een ruime erkenning. In 1949 werd De Page corresponderend lid van de Klasse der Letteren van de *Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux Arts de Belgique*, waarvan hij vier jaar later werkend lid zou worden. In 1950 kreeg hij voor het geheel van zijn werk de tienjaarlijkse prijs voor juridische wetenschappen. Vooral de Universiteit Gent eerde hem, eerst door hem te kiezen als titularis van de Francqui-leerstoel in 1956-1957 (het resultaat daarvan was zijn *L'obligation abstraite en droit interne et en droit comparé*) en vervolgens, in 1966, door hem een eredoctoraat te verlenen. Wegens gezondheidsredenen had hij al twee jaar eerder het lesgeven vaarwel gezegd. Desondanks, bleef hij verder werken aan zijn *Traité* tot zijn overlijden in 1969. Zijn echtgenote, die hem steeds verzorgd had, volgde hem kort daarop in het graf.

4. Rekening houdend met de zwakke gezondheid van De Page, is het meer dan indrukwekkend dat net deze man een zo omvangrijk *Traité* geschreven heeft. Dat *Traité* staat echter niet op zich. Het was immers bedoeld als een concrete uitwerking van zijn rechtsfilosofische opvattingen. Elke analyse ervan moet daarom aanvangen met een overzicht van De Pages ideeën over de grondslagen en de methode van de rechtswetenschap. Daarin toonde De Page zich duidelijk een kind van zijn tijd. Net zoals zovele andere rechtsgeleerden uit de eerste helft van de twintigste eeuw, was hij een aanhanger van de *Ecole de la libre recherche scientifique*, die op het einde van de negentiende eeuw in Frankrijk en België de exegetische school verdrongen had. De Page stond daarbij vooral onder invloed van juristen als Geny, Saleilles en Hauriou, maar ook van sociologen als Durkheim en Duguit. Bijgevolg was hij een voorstander van het sociologisch rechtspositivisme: de jurist behoort het recht te halen uit een analyse van de maatschappelijke werkelijkheid. Dit impliceerde dat alles wat metafysisch was, afgewezen werd. Het natuurrecht was het eerste slachtoffer van deze benadering. De Page mocht dan wel lesgever geweest zijn voor de cursus natuurrecht, hij was er allesbehalve een voorstander van. Hij deed het af als volgt: „*C'est une philosophie; ce n'est pas une réalité*”. Het natuurrecht ging in zijn ogen immers uit van *a priori* gestelde principes, en niet van een observatie van de sociale realiteit. Met het natuurrecht wees De Page tevens de idee af dat er universele mensenrechten zouden bestaan. De maatschappelijke realiteit, en dus ook het recht, verandert voortdurend, zodat onveranderlijke rechten niet kunnen bestaan. De Pages afkeer voor het metafysische trof ook de exegetische school. Deze kenmerkte zich immers door „*le culte du dieu-Etat*”. Daardoor zag ze de wet als enige bron van recht en negeerde ze „*les sources réelles du droit*”, want „*Le législateur ne crée jamais. Il constate, il aménage, il entérine, il sanctionne ce que les circonstances commandent, et que les mœurs imposent*”.

5. De nieuwe kijk op de verhouding tussen wetgever en rechter domineerde de eigen theorieën van De Page. De rechter is niet langer iemand die louter door logische redeneringen de wet moet toepassen. Het gaat niet langer om „*que dit le texte*”, maar om „*que dit la réalité*”. Het recht berust op een evenwicht in de maatschappij en daarom is de essentiële rol ervan voor zekerheid te zorgen. Daartegenover staat echter dat de maatschappij ook evolueert en dat deze evolutie een voortdurende aanpassing vereist van de bestaande normen. De wetgever kan daar niet altijd voor zorgen en daarom moet de rechter optreden. Het principe van de scheiding der machten is daarbij

geen hinderpaal. Het organiseert slechts een taakverdeling tussen wetgever en rechter, waarbij de wetgever de algemene regels vastlegt en de rechter deze soepel toepast door ze aan te passen aan de maatschappelijke evolutie. De Page legt het werkkterrein tussen wetgever en rechter verder vast door een onderscheid te maken tussen normatieve en constructieve regels. De eerste betreffen de sociale organisatie. Zij moeten stabiel zijn en mogen daarom door de rechter niet gewijzigd worden. De tweede zijn soepeler. Zij staan in direct verband met het maatschappelijk leven en worden erdoor gewijzigd. De rechter mag dan ook het recht aanpassen door die maatschappelijke evolutie te volgen.

6. In concreto moet de rechter dan het recht vernieuwen door uit te gaan van objectieve gegevens over de maatschappij. Uit den boze is de juridische sentimentaliteit, het medelijden met de zwakken: „*Le Droit ne se confond pas avec la charité, et un Palais de justice ne doit pas devenir un établissement de bienfaisance*”. Daardoor zou men immers de essentie zelf van de *struggle for life* uitschakelen en daarmee alle vooruitgang. De rechter moet zich daarentegen baseren op de billijkheid, die voor De Page gelijkwaardig is aan de wet. De billijkheid zorgt ervoor dat de wet kan aangepast worden aan veranderende economische behoeften en nieuwe opvattingen. De billijkheid rechtvaardigt het ingrijpen van de rechter in de wet.

7. Gezien de rechter mee het recht uitbouwt, spreekt De Page over een *gouvernement des juges*, want de rechters leiden door hun rechtscreatie mee de staat. Meer nog, de rechters hebben niet slechts deel aan de rechtscreatie. Zij zijn daarvoor zelfs beter geschikt dan het parlement, want: „*La loi vaut moins par elle-même que par l'excellence de son auteur. La généralisation du suffrage universel a amené aux Chambres un flot d'éléments qui ne possèdent du droit que des notions contestables.*” Helemaal anders is het met de rechters. Tegenover de anarchie van de massa, vertolkt door het parlement, staan de rechters die de hogere waarheden dienen en het morele niveau der mensen verheffen. Voor hen geldt: „*Leur gouvernement est d'ordre bien supérieur.*” Daarom moeten zij zich kunnen verzetten tegen de wetgever op grond van de rechtvaardigheid, want de rechterlijke macht is: „*une garantie contre les abus possibles du législateur, et une meilleure protection de la liberté individuelle*”. Omdat de rechter superieur is aan de wetgever, is het recht dan ook een rechtersrecht: „*Le droit est ce que la jurisprudence le fait*”. Dit rechtersrecht vormt geen bedreiging voor de vrijheid. De rechtspraak is zich immers

bewust van de traditie en vermijdt daarom radicale veranderingen: „*la jurisprudence a opéré avec une prudence, une circonspection et une délicatesse admirables*”. Essentieel daarbij zijn het hoger beroep en, vooral, de voorziening in cassatie. Zij zorgen voor een spontane regulerende werking, waardoor alleen het goede bewaard blijft.

8. Het voorgaande roept vragen op. De theorie van De Page is niet geheel bevredigend, zoals Emile Van Dievoet zeer terecht opmerkt. Men blijft vaak op zijn honger zitten. Wat bedoelt De Page b.v. concreet met billijkheid of rechtvaardigheid, zeker als men leest: „*Mieux vaut des lois dures, mais nettes, que des lois justes, mais floues*”? Waar moet de rechter zijn objectieve gegevens over de maatschappij halen? Wanneer moet de rechter het recht mee laten evolueren met de maatschappij en wanneer niet? De Page wijst empirisme af, maar hij biedt geen duidelijk alternatief. Zijn argumentatie leidt ook tot tegenstrijdigheden. Hij verwerpt radicaal de idee van het natuurrecht als een recht dat boven het positief recht staat, maar laat de rechter wel de wet terzijde schuiven op grond van de rechtvaardigheid. Hij die tegen onveranderlijke rechten is, spreekt één keer zelfs over „*les principes constitutionnels du droit civil*”. Bepaalde elementen van De Pages opvattingen zijn trouwens weinig zinvol. Soms gaf hij dat zelf toe. Zo benadrukt hij in zijn werken steeds minder het onderscheid tussen normatieve en constructieve regels. Ook inhoudelijk kan men, in navolging van Robert Kruithof, De Page bekritisieren. Hij is immers, geheel in de geest van zijn tijd, vol afkeer van de parlementaire democratie: „*le régime démocratique est l’anarchie des masses*” en daarom moet de wetgever onder de voogdij van de rechter staan. Niet iedereen zal er echter mee akkoord gaan dat de eindbeslissing over het recht niet bij het verkozen parlement, maar bij een niet-verkozen rechter moet liggen omdat „*la puissance intellectuelle*” voorgaat op „*la puissance politique*”. Er zijn andere, betere redenen om de controle van de rechter op de wetgever te rechtvaardigen.

9. Dat De Pages ideeën niet geheel bevredigend zijn, heeft meerdere verklaringen. Hij baseerde zich op diverse, bijna uitsluitend Franse, auteurs. Die spraken elkaar vaak tegen en De Page heeft die tegen- spraken niet in zijn eigen werk verzoend. Die Franse auteurs gingen veelal terug op oudere Duitse werken, maar die gebruikte hij niet. Al even belangrijk is dat zijn rechtsfilosofische werken nooit bedoeld waren om zijn gehele filosofie te bevatten. Zij geven niet aan wat de rechter concreet behoorde te doen omdat die taak weggelegd was voor

zijn *Traité*, het werk dat zijn opvattingen in de praktijk moest brengen. Op die manier kon het de rechtspraak sturen en bijdragen tot een terugkeer naar het zuivere recht, ontdaan van alle verwarring, onduidelijkheid en onzekerheid. Kortom, het *Traité* moest de grondbegrippen bevatten van het recht. Vandaar ook de naam *Traité élémentaire*. Het elementaire houdt in dat het om de grondbeginselen van het burgerlijk recht gaat. Gezien dat recht voortspuit uit een complexe maatschappij zou het nogal simplistisch zijn om het slechts in enkele lijnen af te doen. Elementair betekent dus allesbehalve beknopt. Dit mag trouwens blijken uit de omvang van het *Traité*. Toen het laatste deel verscheen in 1949, telde het gehele werk meer dan twaalfduizend bladzijden.

10. Bij een eerste blik op de imposante rij banden van het *Traité* vraagt men zich dan ook spontaan af hoe De Page er ooit in geslaagd is het te schrijven. Zelfs voor iemand die met een sterker gestel gezegend is dan De Page, lijkt het een onbegonnen werk. Bovendien beschikte hij niet over onze computers, internet of databanken op CD-rom, en werkte hij nogal ambachtelijk. Hij verzamelde geen materiaal. „*Pas une seule fiche*”, zegt Dekkers met zeer grote stelligheid. Voor elk onderwerp dat hij bestudeerde, doorliep hij, telkens weer, de rechtsleer en de rechtspraak in zijn ruime bibliotheek. Bij de rechtsleer ging zijn voorkeur uit naar de grote Franse *Traités* van Planiol en Ripert, Colin en Capitant en Josserand. De Belgische rechtsgeleerden werden eerder stiefmoederlijk behandeld, vooral Laurent, de grote voorganger van De Page. Uiteindelijk was die Laurent toch maar een exponent van de exegetische school, en niet van de *Ecole de la libre recherche scientifique* waarmee De Page zich zo verbonden voelde. De geconsulteerde rechtspraak was, in tegenstelling tot de rechtsleer, wel grotendeels Belgisch. De cassatie-arresten werden doorgenomen tot 1814 en de overige rechtspraak werd tot 1880 opgezocht via de *Répertoire décennal*. Daarna zette De Page zich aan het schrijven, omringd door zijn boeken, die ondertussen vol aantekeningen stonden. Schrijven mag men in zijn geval overigens letterlijk opvatten. Hij had geen secretaresse en weigerde te werken met een typemachine, ook toen het schrijven hem steeds moeilijker afging. Typmachines of dicteerapparaten verhinderden hem immers te denken. De enige hulp die hij had, was dat hij vanaf 1939 bijgestaan werd door Dekkers. De delen V en volgende van het *Traité*, en dus ook de latere herwerkingen en aanvullingen ervan, zijn in belangrijke mate door Dekkers geschreven. In die zin is het *Traité* niet louter het werk van De Page, maar van De Page én Dekkers (iets wat vooral Neder-

landstalige juristen wel eens over het hoofd durven zien). Hun samenwerking moet nog onderzocht worden. Zijn verschillen merkbaar tussen beide? Is De Page meer sociologisch, Dekkers meer historisch? Is De Page conservatiever, Dekkers progressiever? Merkwaardig is in elk geval dat De Page het zakenrecht overliet aan Dekkers, terwijl hij nochtans zijn carrière als lesgever aan de universiteit begonnen was met zakenrecht.

11. De samenwerking tussen Dekkers en De Page mag niet uit het oog doen verliezen dat De Pages *Traité* al een succesverhaal was voor Dekkers erbij kwam. Het Hof van Cassatie begon immers al in de jaren dertig bepaalde stellingen van de auteur te volgen. Het succes in de ruimere juridische wereld was zo groot dat de eerste vier delen al uitverkocht waren, toen de volgende zes nog op stapel stonden. Daarom verscheen vanaf 1939 een tweede editie van deze vier delen. Ook toen het volledige werk verschenen was, bleef de praktijk om meer vragen. Vier delen aanvullingen verschenen in 1951-1952 en vanaf 1962 werd overgegaan tot een nieuwe editie, die na het overlijden van De Page door Dekkers alleen werd verdergezet tot 1975. Ook vandaag blijft De Page succesvol. Een nieuwe editie werd aangevat vanaf 1990, deze keer door leden van de rechtsfaculteit van de ULB. Een belangrijk probleem voor deze nieuwe editie was de nummering. Van de eerste vier delen waren drie edities verschenen, van de volgende slechts twee. Voor de duidelijkheid is besloten om de gehele nieuwe editie de vierde editie te noemen. Het zegt veel over de werkkraft van De Page (en van Dekkers) dat de nieuwe editie het werk is van een team en dat het zelfs dan de nodige tijd vergt. De herwerking van het personen- en familie-recht door Masson in twee banden verscheen in 1990 en een boekdeel over de bijzondere overeenkomsten van Meinertzhagen-Limpens in 1997. De rest moet nog volgen.

12. De nieuwe edities zullen het blijvende succes van het *Traité* verzekeren, maar wat verklaart de grote bijval voor dit werk in de praktijk? De Page zelf heeft reeds in zijn voorwoord bij het allereerste deel een belangrijke verklaring voor zijn succes gegeven: er was een gat in de markt. De grote werken van Laurent en Arntz waren verouderd en behoorden tot de exegetische school, die ondertussen verworpen was. De werken van andere auteurs, zoals Thiry, Van Biervliet, Kluyskens of Beltjens, waren eerder cursussen of naslagwerken. Daarnaast bestonden wel nog juridische encyclopedieën, zoals de *Pandectes belges* of de *Répertoire pratique du droit belge*. Die gaven echter, gezien hun aard, geen homogene kijk op het recht, zoals de

grote Franse *Traités*. De Belgische jurist kon uiteraard die Franse werken doornemen, maar dan miste hij het specifiek Belgische, de verwijzingen naar de Belgische praktijk.

13. De Page voldeed dus met zijn *Traité* aan de vraag naar een actueel werk over het Belgische recht dat kon wedijveren met de beste inspanningen van de Franse rechtsgeleerden. Loftuitingen kan men bij overvloed vinden. De Page kende de Franse rechtsleer en Belgische rechtspraak uitstekend. Dat verhindert hem echter niet zijn eigen conclusies te trekken uit het materiaal. Ondanks de omvang is het *Traité* dus allesbehalve een louter overzicht van de meningen van anderen. Dat vernieuwende karakter vindt men nu wel minder terug. De vernieuwingen van De Page zijn ondertussen zo aanvaard, dat ze niet meer als dusdanig ervaren worden. Welke lof kan mooier zijn dan dat? Niet alleen de inhoud, ook de vorm sprak en spreekt de lezer aan. Juridische werken leveren niet meteen boeiende literatuur op, maar De Page vormt daarop een aangename uitzondering. Naast deze kwaliteiten is er nog de omvang van het werk. Niet alles staat in het *Traité* van De Page, maar wel enorm veel, zoveel dat door zijn toedoen de oudere literatuur haast geheel uit de belangstelling verdwenen is.

14. Vooral voor de praktijk was en is De Pages werk een zegen. Het is duidelijk. Het brengt licht in de duisternis. Het biedt een houvast. Het sluit ook perfect aan bij de mentaliteit van de Belgische praktizijn, de rechters op kop. Het is eerder behoudsgezind. Het staat wel open voor veranderingen, maar slechts voor zover die beperkt blijven. De Page was dan ook zeer verontwaardigd, toen bepaalde van zijn opvattingen aanvankelijk als avant-garde bestempeld werden. Zij waren dat allesbehalve, maar hoorden thuis in de traditie van het Belgische recht, die hij als volgt omschreef: „*l'étude de toute l'évolution du droit belge révèle péremptoirement que, dans ce domaine surtout, notre pays a toujours estimé sage de ne pas faire trop brutalement litière du passé, de respecter les transitions nécessaires, de ne pas sous-estimer l'expérience des siècles, et aussi de se garder, presque jalousement, des théories trop neuves, trop généreuses et, parce que telles, trop souvent superficielles.*” De Page geeft hier duidelijk aan dat hij wist wat de praktijk wou: voorzichtigheid, het *festina lente*, en dat kreeg de praktizijn ook in zijn *Traité*. Het *Traité* deed evenwel meer dan dat. Het gaf de praktijk eindelijk de erkenning die ze verdiende. Het Belgische recht is niet het recht van de grote professoren, maar van de praktizijnen: de advocaten, raadsheren, rechters, procureurs e.d. De exegetische school had hen miskend door de wet tot enige rechtsbron

uit te roepen. De Page zorgde definitief voor eerherstel. De praktijk kon niet anders dan die liefde beantwoorden. Dat laatste gold vooral voor het Hof van Cassatie. Dit had in de negentiende eeuw een niet zo belangrijke positie ingenomen in de rechtspraktijk. Pas in de twintigste eeuw kwam het op de voorgrond als het orakel van het Belgisch recht. De Page heeft daartoe bijgedragen. Zijn systeem van voorzichtigheid kon slechts bestaan bij de gratie van het optreden van het Hof van Cassatie. Het Hof moest ervoor zorgen dat het Belgisch recht stabiel bleef, terwijl toch de sociaal noodzakelijke veranderingen doorgevoerd werden. Het Hof werd, mede dankzij De Page, de ultieme behoeder van het recht en daardoor ook uiteindelijk de ultieme rechtsbron. Het is dan ook geen wonder dat zijn *Traité* de lieveling van dit Hof werd.

15. Ondanks alle succes, is het *Traité* uiteindelijk toch een mislukking. Het oorspronkelijk doel van De Page was immers niet een juridische bestseller te schrijven. Hijzelf en zijn uitgever werden aanvankelijk door het grote succes verrast (al zal het daarom niet minder welkom geweest zijn). De Page wou op de eerste plaats in zijn *Traité* zijn rechtsfilosofische opvattingen uitwerken, zodat ze op die manier in de praktijk konden doorsijpelen. Hij is daar niet geheel in geslaagd. Elke jurist consulteert De Page wel, maar niemand leest het gehele werk, laat staan dat men zich verdiept in de rechtsfilosofie van de auteur. Eén succes heeft De Page toch behaald, nl. het doorbreken van de dominantie van de wet als rechtsbron. Het *Traité* is een bewijs van duizenden bladzijden voor het belang van de rechtspraak. Hij wou echter meer dan de rechtspraak in ere te herstellen. Hij wou ook bekomen dat de rechters niet langer via logische redeneringen de wet toepasten, maar in plaats daarvan op zoek gingen naar de maatschappelijke realiteit en zich daardoor liet leiden. Daar heeft hij gefaald. Onze rechters zijn blijven werken in de geest van de exegetische school, zoals Bouckaert in zijn doctoraat over deze stroming benadrukt. Het enige verschil is dat de cassatie-arresten naast en zelfs boven de wet zijn komen te staan. Ze worden echter op dezelfde manier behandeld als vroeger de wet. Dit laatste is aan De Page zelf te wijten. De speurtocht naar de maatschappelijke realiteit blijft beperkt in zijn werk. Het logisch denken blijft domineren. Het *Traité* is geen uitwerking van de rechtsfilosofie van De Page, het is veeleer een ontkenning van de fundamenteën ervan.

16. Dat is ook merkbaar in de inhoud. De Page pleitte voor een recht dat meegroeide met de maatschappij, maar zijn *Traité* past daar niet

in. De beste stukken ervan zijn nog steeds de delen over het verbintenissenrecht, waarin de maatschappij weinig geëvolueerd is of waarin die evolutie geen afbreuk heeft gedaan aan wat De Page schrijft. Zo gaat De Page nog uit van een foutaansprakelijkheid, die nu meer en meer gemarginaliseerd wordt. Dat doet echter niets af aan het feit dat wat De Page schrijft over de foutaansprakelijkheid, nog steeds relevant en lezenswaardig is. In schril contrast daarmee staat het personen- en familierecht. De maatschappelijke evolutie heeft daar meer impact gehad en De Page voelde zich daar ongemakkelijk bij. Zijn visie op de familie is nog steeds de Napoleontische, waarin de vaderrechtgenoot de heerser is over zijn familie. De maatschappij evolueerde echter in een andere richting, naar een egalitaire familie, waarvoor de basisregel de non-discriminatie is. Laurent had dit op het einde van de negentiende eeuw reeds aangevoeld en pleitte toen al voor een gelijkheid van man en vrouw in het huwelijk, terwijl De Page meer dan een halve eeuw later discriminaties bleef verdedigen. Laurent, de door De Page verfoeide exegeet, had meer voeling met de maatschappelijke werkelijkheid dan De Page. De discrepantie tussen de maatschappelijke evolutie in het personen- en familierecht en het *Traité* heeft er trouwens toe geleid dat het op dit gebied het snelst verouderde en dat dit onderdeel dan ook het eerste is waarvan een nieuwe editie werd gemaakt door De Pages opvolgers.

17. Kortom, gemeten aan zijn oorspronkelijke doelstellingen was De Pages *Traité* een mislukking, maar het was dan wel de meest succesvolle mislukking ooit uit de geschiedenis van het Belgisch recht.

Literatuur

DABIN, J., „In memoriam Henri De Page” in X (ed.), *Académie royale de Belgique. Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences Sociales, Morales et Politiques*, 1969, 301-303.

DABIN, J. en RENAULD, J., „Fondements et élaboration du droit selon le professeur De Page”, *J.T.* 1973, 741-745.

DALCQ, R., „La notion de causalité dans l’œuvre du professeur Henri De Page”, *J.T.* 1973, 750-753.

DAVID-CONSTANT, S., „Les obligations contractuelles dans l’œuvre de Henri De Page”, *J.T.* 1973, 749-750.

DEKKERS, R., „De la genèse du texte”, *J.T.* 1973, 756.

HOLTHÖFER, E., „De Page, Henri (1894-1969)” in STOLLEIS, M. (ed.), *Juristen. Ein biographisches Lexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, München, 1995, 159-160.

KRUIHOF, R., „Naar een „gouvernement des juges” in het Belgische verbintenissenrecht?” in X (ed.), *Naar een „gouvernement des juges” in het Belgische verbintenissenrecht en andere opstellen*, Antwerpen, Maklu, 1992, 29-79.

RIGAUX, F., „Henri De Page. Bruxelles, 6 novembre 1894: Bruxelles 27 août 1969. Membre de la Classe des Lettres en 1953: Juriste: Professeur à l’Université libre de Bruxelles”, *Annuaire de l’Académie royale de Belgique. Notices biographiques*, 1999, 91-101.

RIGAUX, F., „Le droit de la famille dans l’œuvre du professeur Henri De Page”, *J.T.* 1973, 753-755.

TUNC, A., „Henri De Page et la responsabilité civile” *J.T.* 1973, 745-749.

VAN DE KERCHOVE, M. en OST, F., „La lettre et l’esprit. Un siècle de doctrine belge relative à l’interprétation de la loi”, in ERAUW, J. e.a. (ed.), *Liber memorialis François Laurent, 1810-1887*, Brussel, Story-Scientia, 1989, 406-408.

VANDER ELST, R., „Henri De Page”, *J.T.* 1969, 682-683.

VAN DIEVOET, E., *Het burgerlijk recht in België en Nederland van 1800 tot 1940. De rechtsbronnen*, Antwerpen, De Sikkel, 1943, 145-154.

VAN OMMESLAGHE, P., „Notice sur la vie et les travaux de Henri De Page, professeur honoraire de la faculté de droit (5 novembre 1894 - 27 août 1969)”, *Université Libre de Bruxelles. Rapport sur l’année académique*, 1968-1969, 383-386.

Voor een bibliografie, zie het artikel van Rigaux in het Jaarboek van de (Franstalige) Academie.